

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Filozofski fakultet
Akademija likovnih umjetnosti
Akademija dramske umjetnosti

Suzanna Bučić (FPZG), Tin Dubovečak (FPZG), Milorad Kondić (FFZG/PMF), Inia Herenčić (ADU), Matea Kogoj (FPZG), Karla Birkić (FPZG), Amina Kurtić (FPZG), Ivor Pondelak (ADU), Damjan Stanić (FPZG), Dajana Ivičić (FPZG), Karlo Vedak (FPZG), Patrik Ivačić (ADU), Senna Šimek (FFZG), Tin Kovačević (FPZG), Maja Ljilja (FPZG), Sven Deranja (ADU), Ivan Validžić (FPZG), Dimitrije Vukadinović (FFZG/PMF), Nika Vrbica (ALU)

Znanstveno-umjetnički projekt: Mjesta sjećanja na kulturalne traume

Zagreb, 2023.

Ovaj rad izrađen je u suradnji sastavnica Sveučilišta u Zagrebu – Fakulteta političkih znanosti, Filozofskog fakulteta, Akademije dramskih umjetnosti, Akademije likovnih umjetnosti i Agronomskog fakulteta pod vodstvom dr. sc. Nebojše Blanuše, red. prof. (FPZG) te uz pomoć dr. sc. Tomislava Pletenca (ALU), dr. sc. Darija Petkovića, red. prof. art. (ADU), mr. art. Davora Konjikušića, asist. dr. sc. Gorana Andlara, izv. prof. (Agronomski fakultet) te dr. sc. Tene Perišin, red. prof. (FPZG) i predan je na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2022./2023.

Sadržaj rada

1.	UVOD – opis projekta	1
1.1.	Kolegij – Kulturalna trauma i politike pamćenja	1
1.2.	Studijsko putovanje	2
1.3.	Izložba – Mjesta sjećanja na kulturalne traume.....	3
1.4.	Dokumentarni film – <i>Tragovima traume</i>	4
1.5.	Partneri i sudionici	4
2.	ISHODI I CILJEVI	6
3.	PROVEDBA	7
3.1.	Kolegij.....	7
3.2.	Putovanje	9
3.3.	Izložba	11
3.3.1.	Fotografije	14
3.3.2.	Osvrti	20
3.3.3.	Likovni rad	20
3.3.4.	Skice	21
3.3.5.	Stavometar	27
3.4.	Dokumentarni film.....	29
4.	Zaključak – ishodi i značaj projekta	32

1. UVOD – opis projekta

Projekt *Mjesta sjećanja na kulturalne traume* produkt je gotovo jednogodišnje pripreme i provedbe njegovih aspekata u nekoliko etapa, kao i suradnje različitih aktera koji su, imajući na umu raznovrsnost njihovih disciplinarnih, stručnih, obrazovnih i osobnih iskustava, doprinijeli njegovom finalnom izrazu koji će biti predstavljen na idućim stranicama. Uvodno poglavlje posvećeno je kratkom opisu samog projekta i njegovih sudionika – naime, iako su, uz mentore, glavni nositelji projekta studenti koji su na naslovnoj stranici navedeni kao autori, on ne bi bio moguć (ili barem ne bi bio tako cjelovit i kvalitetan) bez doprinosa mnogih koji su zbog toga spomenuti u potpoglavlju 1.5. U drugom dijelu će biti više riječi o svrsi i ciljevima projekta, dok je treće poglavlje rezervirano za detaljniji opis projektnih aktivnosti. Naposljetku, u zaključku se nastoji prikazati značaj ovog projekta, kako za studentsku, odnosno akademsku populaciju, tako i za šire društvene krugove.

Projekt je moguće raščlaniti na nekoliko osnovnih aktivnosti od kojih će svaka biti vrlo kratko predstavljena u idućih nekoliko potpoglavlja. Polazište i inspiracija za daljnje aktivnosti bio je kolegij *Kulturalna trauma i politike pamćenja*. U sklopu kolegija bilo je predviđeno 8-dnevno studijsko putovanje na kojem su se studentima FPZG-a pridružili studenti drugih sastavnica, njihovi profesori i neki predstavnici suradničkih organizacija. Tijekom putovanja se rodila ideja o osmišljavanju interdisciplinarnе izložbe koja je provedena u djelo u listopadu 2022. godine, a u ožujku je ove godine bila i premijera dokumentarnog filma koji je nastajao na posjećenim mjestima.

1.1. Kolegij – *Kulturalna trauma i politike pamćenja*

Kulturalna trauma i politike pamćenja kolegij je namijenjen studentima diplomskog studija politologije i novinarstva čiji je nositelj dr. sc. Nebojša Blanuša, redovni profesor na FPZG. Akademska godina 2021./2022. bila je prva godina izvođenja kolegija. Fokus kolegija je na upoznavanju studenata s multidimenzionalnim problemima fenomena traume koji nadilaze individualističke i usko medicinske i psihologijske pristupe te ukazuju na njene političke, društvene i kulturalne uvjete nastanka, aspekte i posljedice.

Unutar ovo kolegija trauma se smješta u kontekst nasilja kao integralnog dijela "ljudskog stanja" od najranijih dana, naglašavajući kako je globalizacija povećala brzinu i razmjere konflikata, posebice kroz 20. stoljeće. K tome, uslijed omasovljenja nasilja, razvijala se sve veća osjetljivost na njega, što se očituje, između ostalog, u širenju koncepta traume, ali i s njim povezanim istraživanjima psiholoških dispozicija, političkih konstelacija i kulturalne uvjetovanosti fenomena pamćenja, do te mjere da možemo govoriti kako živimo u post-traumatskom stoljeću. K tome, na ovom kolegiju studenti su upoznati s politikama pamćenja, shvaćenim kao institucionalnim oblicima suočavanja s nasilnom prošlošću, kako u pogledu patnje, tako i odgovornosti, a upravo je studijsko putovanje na mjesta sjećanja na kulturalne traume ključno pridonijelo upoznavanju studenata s različitim politikama pamćenja.

Znatan dio kolegija posvećen je Holokaustu kao egzemplarnoj kulturalnoj traumi, a zatim i studijama slučaja iz drugih dijelova svijeta, kako bi se njihovi uvidi sintetizirali i evaluirali te usporedili sa slučajevima kulturalnih trauma i politika pamćenja u državama nastalim raspadom SFRJ te recentnim primjerima trauma u procesu nastajanja, kao što je globalna pandemija korona virusa i rat u Ukrajini.

1.2. Studijsko putovanje

Drugi dio projekta predstavljalo studijsko putovanje u trajanju od 15. do 22. svibnja 2022. godine na kojem je sudjelovalo 43 osobe (sudionici i partnerske organizacije poimence su navedeni u potpoglavlju 1.5.). Putovanje je obuhvatilo različite lokacije koje označavaju mjesta sjećanja na kulturalne traume u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a tiču se traumatičnih događaja iz posljednjih 70-ak godina. Posjećivanje tih lokacija značilo je svojevrsnu nadopunu teorijskog znanja koje su studenti na kolegiju *Kulturalna trauma i politike pamćenja* dobili, odnosno njegov praktični izraz.

Prva postaja putovanja bila je mjesto nekadašnjeg koncentracijskog logora u Krapju kao dijelu Spomen-obilježja koncentracijskog logora Jasenovac. Odmah potom je uslijedio posjet središnjem dijelu JUSP Jasenovca. Sljedeća postaja je bio Vukovar u kojem smo posjetili nekadašnju kombinat gume i obuće Borovo, Spomen dom Ovčaru te Memorijalni centar Domovinskog rata. Nakon Vukovara put smo nastavili prema Srebrenici u kojoj je bio organiziran posjet Memorijalnom centru Srebrenica – Potočari, obližnjem Mezarju i mjestima sekundarnih – neobilježenih – grobnica. U Sarajevu smo imali organizirano vođenje u Muzeju ratnog djetinjstva.

Nakon Sarajeva smo obišli stari dio grada i spomenik Bogdana Bogdanovića pod nazivom Partizansko groblje u Mostaru. Potom smo tri dana proveli u Inter-Univerzitetskom centru (IUC) u Dubrovniku gdje je naglasak bio na produbljivanju teorijskog znanja te refleksijama, artikuliranju i prezentiranju iskustava sudionika na putovanju. Posljednja posjećena lokacija bila je nekadašnji koncentracijski logor Slana na otoku Pagu. Kako je riječ o interdisciplinarnom projektu, svakom mjestu sjećanja pristupali smo kako iz pozicija studija traume i politika pamćenja, a njihovu analizu provodili smo i iz perspektiva krajobrazne arhitekture te studija vizualnih umjetnosti, posebice umjetničke fotografije. Ovakva interdisciplinarna terenska nastava omogućila je studentima svih smjerova upoznavanje sa znanjima i perspektivama koje su im bile nepoznate, ali su se pokazale izuzetno komplementarnima u pogledu razumijevanja reprezentacije kolektivnih trauma iz prošlosti.

1.3. Izložba – Mjesta sjećanja na kulturalne traume

Kao što je već spomenuto, na putovanju se spontano razvila ideja o provedbi multidisciplinarnе izložbe kao svojevrsnog „zagrebačkog“ nastavka studijskog putovanja. Izložba je bila postavljena od 12. do 20. listopada 2022. u galeriji Putolovac, a sastojala se od fotografija studenata s Akademije dramske umjetnosti nastalih kao rezultat njihovog viđenja posjećениh lokacija te osvrtа studenata politologije, novinarstva i povijesti na neke odabrane fotografije. Studentica s Akademije likovnih umjetnosti izložila je likovni rad, a studentice krajobrazne arhitekture skice koje su izrađivale na putu. Predstavljen je i kratki film kao svojevrsni *trailer* na duži dokumentarni film *Tragovima traume*. „Stavometar“ – na zidu napisane kontroverzne tvrdnje oko kojih su se posjetitelji mogli odrediti (slaganje/neslaganje) – bio je interaktivni dio izložbe. Predstavljene su i lutke koje su izrađene na radionici „Conflict textiles“ koju su vodile članice Documente. Svaka komponenta izložbe će biti detaljnije predstavljena riječima autora te popraćena fotografijama izložaka.

Fotografija 1. Lutke nastale na radionici „Conflict textiles“ pod vodstvom članica Documente

1.4. Dokumentarni film – *Tragovima traume*

Autori Ivan Validžić i Karmen Levar, studenti novinarstva na FPZG te volonteri na Televiziji Student na preporuku dr. sc. Tene Perišin, red. prof., sudjelovali su na studijskom putovanju te ga zabilježili kamerom. Od materijala je nastao dokumentarni film *Tragovima traume* u trajanju od 45 minuta koji je premijerno prikazan 20. ožujka 2023. na Fakultetu političkih znanosti, a u planu je i skorašnja premijera za širu javnost. O sadržaju filma će također više biti rečeno u poglavlju koje opisuje provedbu projekta. Film je dostupan na sljedećoj internetskoj poveznici: https://youtu.be/ZKr6gb_yNQw.

1.5. Partneri i sudionici

U provedbi projekta sudjelovao je jedan dio studenata koji su pohađali kolegij *Kulturalna trauma i politike pamćenja* – riječ je o Suzanni Bučić, studentici diplomskog studija politologije (FPZG),

Tinu Dubovčaku, studentu diplomskog studija novinarstva (FPZG), Matei Kogoj, studentici diplomskog studija politologije (FPZG), Amini Kurtić, studentici diplomskog studija novinarstva (FPZG), Marku Marjanoviću, studentu diplomskog studija politologije (FPZG)¹, Damjanu Staniću, studentu diplomskog studija politologije (FPZG), Tinu Kovačeviću, studentu diplomskog studija politologije (FPZG), Maji Lilji, studentici diplomskog studija novinarstva (FPZG) i Senni Šimek, studentici diplomskog studija moderne i suvremene povijesti (FFZG)². S FPZG-a su na putovanju i provedbi projekta sudjelovali i Karlo Vedak, Dajana Ivičić i Karla Birkić, studenti preddiplomskog studija politologije. Uz njih su kao snimatelji išli studenti diplomskog studija novinarstva Ivan Validžić i Karmen Levar³.

Nositelj kolegija *Kulturalna trauma i politike pamćenja* te glavni organizator projekta je dr. sc. Nebojša Blanuša, redovni profesor na FPZG. S Akademije likovnih umjetnosti sudjelovala je studentica Nika Vrbica, a s Akademije dramskih umjetnosti (smjer umjetnička fotografija) studenti Sven Deranja, Inija Herenčić, Patrik Ivačić i Ivor Pondelak. S FFZG-a su, uz Sennu Šimek, sudjelovali i studenti povijesti Milorad Kondić i Dimitrije Vukadinović.⁴ Sa studija krajobrazne arhitekture na Agronomskom fakultetu sudjelovale su Gabrijela Hercigonja, Antonia Čubelić, Kristina Komšo i Adriana Šišul.⁵

Obzirom da profesor Blanuša sličan kolegij predaje na Fakultetu za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum u Beogradu, na projektu su sudjelovali i Nađa Đorđević, Sava Vuković, Anja Pejović i Vaska Slijepčević, studenti psihologije i političkih znanosti na navedenom fakultetu. Ostali profesori suorganizatori su dr. sc. Tomislav Pletenac (ALU), dr. sc. Darije Petković i mr. art. Davor Konjikušić (ADU) te dr.sc. Goran Andlar (Agronomski fakultet). Osim njih, na putovanju su bili i inozemni profesori Ron Eyeran (Yale), Kai Schaffer (Penn State University) i Sean Homer (American University in Bulgaria). Obzirom da je suradnja također ostvarena sa Srpskim narodnim vijećem, na projektu su sudjelovale Aneta Vladimirov, Jovana Popović i Tamara Bosanac, zaposlenice SNV-a. Tena Banjeglav i Alice Straniero predstavljale su Documentu – Centar za suočavanje s prošlošću, nevladinu organizaciju koja je također bila dio

¹ Student je u međuvremenu diplomirao.

² Studentica je pohađala kolegij u sklopu horizontalne mobilnosti na FFZG.

³ Studentica je u međuvremenu diplomirala.

⁴ Studenti pohađaju integrirani studij geografije i povijesti pa im je matični fakultet PMF, ali su na projektu sudjelovali u identitetu studenata povijesti na FFZG-u.

⁵ Sve studentice krajobrazne arhitekture su u međuvremenu diplomirale.

projekta. U tom smislu, ovaj projekt uspio je ostvariti kako horizontalnu suradnju među fakultetima unutar Sveučilišta u Zagrebu, međunarodnu suradnju s inozemnim sveučilištima, multiperspektivizam, kao i povezivanje s civilnim sektorom kako bi se postigao transfer znanja i primjena znanstvenih i umjetničkih pristupa u proučavanju fenomena traume i pamćenja.

2. ISHODI I CILJEVI

Svrha projekta leži u upoznavanja studenata i studentica s fenomenom kulturalne traume i politikama pamćenja stvorenima uslijed kolektivnih traumatskih događaja te institucionalnim oblicima suočavanja s nasilnom prošlošću, kako u pogledu patnje, tako i odgovornosti.

Politike pamćenja uključuju interpretiranje, osporavanje, simboličko prisvajanje, opredmećivanje, donošenje odluka i kreiranje politika, kao i prakse komemoriranja, suđenja, uspostavljanja različitih javnih tijela, zakona, deklaracija, reparacija, financiranja različitih projekata, te znanstvenu, publicističku, književnu i druge umjetničke produkcije, kao i one aktere koji takve prakse propituju, problematiziraju, subvertiraju i nastoje destabilizirati uspostavljene režime pamćenja.

Globalizacija je povećala brzinu i razmjere konflikata, posebice kroz 20. st. Trauma i pamćenje međusobno su usko povezani fenomeni, koji nisu samo fizička i emocionalna iskustva, psihofiziološki procesi, nego i socio-politički događaji i procesi te pripovjedne teme koje nastoje objasniti patnju tijela, osoba, grupa, zajednica i društava. Ukratko, oni nadilaze individualističke i usko medicinske i psihologijske pristupe te ukazuju na političke, društvene i kulturalne uvjete njihova nastanka, aspekte i posljedice.

Ovaj projekt nastoji osvijestiti svoje sudionike o učincima i posljedicama ovih fenomena te kako isti oblikuju današnji društveni, kulturni i politički diskurs, posebice na prostoru država bivše SFRJ (Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina). Moguće je istaknuti različite ciljeve koje je ovaj projekt imao pred sobom:

1. Stjecanje temeljnih znanja (konceptata, pristupa i istraživačkih metoda) studija traume i (politika) pamćenja te njihove međusobne povezanosti;

2. Razumijevanje različitih oblika traume (individualnih, grupnih i kulturalnih), njezinih uvjeta, aktera artikulacije i geneze njihovog nastanka i reprodukcije kao posljedice kolektivnog nasilja, te društvenih i političkih promjena koje pogađaju cijela društva;
3. Prepoznavanje fenomena traume i politike pamćenja u osobnom, lokalnom, nacionalnom, regionalnom, međunarodnom i globalnom okruženju te njihove važnosti za oblikovanje političkih identifikacija, ideologija i politika;
4. Primjena temeljnih znanja (konceptata, pristupa i istraživačkih metoda) studija traume i pamćenja u diskusiji i prezentacijama
5. Procjena različitih oblika traume, uvjeta, aktera, artikulacije i geneze njihovog nastanka i reprodukcije pri slušanju različitih perspektiva za vrijeme posjeta mjestima direktno pogođenima traumatskim događajima
6. Usporedba različitih diskursa i narativa koji se grade oko različitih politika pamćenja, posebice u lokalnim, nacionalnom i regionalnom okruženju
7. Istraživanje i provjera povijesnih činjenica i sjećanja vezanih uz događaje iz Holokausta, Drugog svjetskog rata i Domovinskog rata na području BiH i Hrvatske kroz posjetu značajnih mjesta, razgovor sa stručnjacima i lokalnim stanovništvom.
8. Vrednovanje stečenog znanja kroz izradu i održavanje prezentacija o posjećenim mjestima.
9. Procjena i evaluacija stečenog znanja i iskustava kroz radionicu „Stavometar“ i brojne diskusije među vršnjacima.
10. Formiranje kritičkog stava i argumenata prema različitim upotrebama prošlosti, sjećanja i povijesti u politici pamćenja i drugim područjima djelovanja
11. Povezivanje naučenih pojmova i stečenog iskustva kroz stvaranje vlastitih radova prilikom samog putovanja, primjerice likovni i fotografski radovi te prezentacije te nakon putovanja kroz pisanje istraživačkih seminarskih radova za kolegij Kulturalna trauma i politike pamćenja.

3. PROVEDBA

3.1.Kolegij

Kao što je već u uvodu rečeno, kolegij *Kulturalna trauma i politike pamćenja* namijenjen je studentima i studenticama Fakulteta političkih znanosti (ali i studentima drugih disciplina na Sveučilištu u Zagrebu) kako bi se upoznalo s fenomenom traume, ne samo u njezinom užem

psihološkom ili medicinskom smislu, već uzimajući u obzir i to kakve ona društvene, kulturne, i političke uvjete, aspekte i posljedice ima te koliko je ključan pojam u kontekstu nasilja kao integralnog ljudskog stanja od najranijih dana.

U tom kontekstu govori se o kulturalnoj traumi kao fenomenu koji nastaje kada su društvene i kulturalne strukture ozbiljno ometene, kada javni nositelji utjecaja nastoje artikulirati određeno značenje nekog događaja koji je traumatičan za cijeli kolektiv te kada dugotrajno zahvaća zaokupljenost psihičkih kapaciteta i utječe na kolektivni identitet neke zajednice. Također, studenti i studentice se na ovom kolegiju imaju prilike upoznati sa politikama pamćenja definiranim kao institucionalnim oblicima suočavanja s nasilnom prošlošću, kako u pogledu patnje, tako i odgovornosti te mogućnosti umanjenja masovnog nasilja i trauma u budućnosti. Primarne analize na kolegiju posvećene su Holokaustu u kao egzemplarnoj kulturalnoj traumi, a zatim i studijama slučaja iz drugih dijelova svijeta, kako bi se njihovi uvidi sintetizirali i evaluirali te usporedili sa slučajevima kulturalnih trauma i politika pamćenja u državama nastalim raspadom SFRJ te recentnim primjerima trauma u procesu nastajanja.

U okviru kolegija postoji nekoliko oblika terenske nastave kako bi se studenti i studentice što bolje upoznali sa mjestima sjećanja na traume i to u svojoj lokalnoj i regionalnoj sredini. Kroz rad sa udrugama civilnog društva kao što su Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću te Srpsko narodno vijeće, studentima se nastoje pokazati mjesta u samom Zagrebu koja su zahvaćena Drugim svjetskim ratom ili Domovinskim ratom i način na koji su ista komemorirana. Studenti su kroz terensku nastavu imali prilike istraživati i upotrijebiti arhivsku građu Documente te prisustvovati Spomen-šetnji po Zagrebu koju vode zaposlenice Documente. Nadalje, studenti su učestvovali u *City Rally*-ju, metodi kroz koju su studenti i studentice posjetili odabrane lokacije, ulice i trgove u Zagrebu koji su kroz povijest mijenjali nazive te su u manjim grupama (maksimalno 3-4 osobe u grupi) dobili unaprijed zadane zadatke koji su povezani s lokacijom. Zadaci uključuju pronalaženje i istraživanje lokacije, razgovor sa prolaznicima da saznaju koliko znaju o promjeni imena njihove lokacija te njihova mišljenja o tome. Oba aspekta tih „mini terenskih nastava“ sjajno su se uklopila u sadržaj kolegija jer su ukazala na to kako se trauma zapravo na neki način materijalizira, odnosno biva zapisana u prostoru putem, primjerice, politike preimenovanja. Naposljetku, cijelo je iskustvo kolegija i putovanja sintetizirano u završnim

studentskim radovima u kojima su se imali prilike reflektirati na cijeli semestar, stečena znanja i doživljeno.

3.2. Putovanje

Putovanje je započelo 15. svibnja 2022. Prva postaja putovanja bilo je mjesto nekadašnjeg koncentracijskog logora u Krapju kao dijela Spomen-obilježja koncentracijskog logora Jasenovac, na kojem smo kroz obilazak i predavanje upoznali s razrušenim spomenikom i masovnom grobnicom iz II svjetskog rata, informacijama o njihovoj devastaciji i širom slikom devastacije spomenika posvećenih žrtvama II svjetskog rata u Hrvatskoj. Nakon toga posjet je nastavljen u središnjem dijelu JUSP Jasenovac s predavanjem ravnatelja i kustosa te posjetom muzeju, pri čemu je organizirana rasprava o obilježjima, kvalitetama, ali i manjkavostima trenutnog postava muzeja koji datira od 2006. godine.

Putovanje je nastavljeno u Vukovaru u kojem smo bili smješteni u Domu učenika. Tamo je organiziran obilazak i predavanje po dijelu Vukovara pod nazivom Borovo-naselje, koje je vodio profesor Blanuša. Posjetili smo i tvornicu Borovo, nekadašnji kombinat gume i obuće, na čijem smo se lokalitetu upoznali s ratnim razaranjima, ali i poviješću kombinata te njegovoj ulozi i važnosti u predratnoj povijesti tog kraja u smislu generatora ekonomskog prosperiteta, ulozi industrijske proizvodnje u SFRJ lokalnog kraja, urbanog planiranja u Borovu-naselju, utjecaju kombinata na ekonomske migracije, klasnoj stratifikaciji u prostoru, itd. Osim toga, bili smo upoznati i s organizacijom svakodnevice, stanovanja, infrastrukturom, standardom života, radničkim štrajkovima te političkim previranjima od sredine 1980-ih godina te glavnim linijama ratnih sukoba u ovom kraju kao jednom od mjesta početaka Domovinskog rata. U Vukovaru su profesori ADU, Darije Petković i Davor Konjikušić, održali predavanje o reprezentaciji traume kroz umjetničku fotografiju.

Sljedeći dan je organiziran posjet Spomen domu Ovčara s kustoskim predavanjem i posjetom obližnjoj masovnoj grobnici, a iza toga posjet Memorijalnom centru Domovinskog rata sa stručnim vođenjem, uz dodatna izlaganja organizatora putovanja. Nakon toga smo imali priliku posjetiti Europski dom Vukovar, gdje smo poslušali predavanje ravnateljice koja nas je upoznala s radom ove organizacije, političkim prilikama i percepcijom javnosti o Vukovaru te njihovom negativnom ulogom za prevladavanje ratnih sukoba iz 1990-ih u Vukovaru.

Treći dan započeo je organiziranim posjetom Memorijalnom centru Srebrenica – Potočari te obližnjem Mezarju, uz stručno kustosko vođenje i razgovor sa svjedocima genocida u Srebrenici. Posjet je uključivao i upoznavanje s genezom rata u BiH, nastankom enklave Srebrenica, uzrocima i procesima koncentracije stanovništva u njoj, te procesom organiziranog masovnog zločina. Nakon toga je organiziran obilazak s vođenjem obližnjim stratištima i sekundarnim masovnim grobnicama. Navečer je organiziran susret s mladima iz Srebrenice, koji je pružio priliku za razgovor o procesima suočavanja s prošlošću u ovom mjestu.

Četvrti dan smo imali priliku upoznati se s poviješću grada i opsadom Sarajeva od 1992. do 1996., te su, uz stručno vođenje, posjetiti Muzej ratnog djetinjstva. Isti dan smo otputovali u Mostar te smo uz stručno vođenje obišli spomenik Bogdana Bogdanovića pod nazivom Partizansko groblje, a zatim i stari grad uz proučavanje topografije konfliktnog područja.

Iduća tri dana smo bili smješteni u Studentskom domu Sveučilišta u Dubrovniku, a nastava je provedena na Inter-Univerzitetskom centru (IUC). Imali smo priliku slušati predavanje profesora Rona Eyermana sa Sveučilišta *Yale* pod nazivom *Trauma and Representation*, predavanje profesora Seana Homera s Američkog Sveučilišta u Bugarskoj, pod nazivom *Representation of trauma in cinematography* koje je imalo za cilj približiti studentima načine na koji kinematografija može prikazati različite oblike trauma te predavanje Kaia Schaffta sa Sveučilišta *Penn State*, pod nazivom *Rurality, Crises of Democracy, and the Mobilization of Populist Trauma Narratives* koje je ukazalo na političke potencijale koji u drugim dijelovima svijeta trenutno mogu voditi prema sličnim destruktivnim posljedicama kao i u zemljama bivše SFRJ.

Jedno smo prijepodne uz pomoć metode „Stavometar“ uz pomoć profesora propitali vlastite refleksije i iskustva o proteklim danima putovanja. Radilo se o zadatku prostornog određivanja prema kontroverznim tvrdnjama s kojima smo se imali priliku suočiti na posjećenim mjestima na traume. Nakon što smo se prostorno odredili prema tvrdnjama, objašnjavali smo zatim razloge vlastitog odabira, pri čemu se stvorila izuzetno zanimljiva dinamika, naročito kada bi uslijed različitih objašnjenja korigirali i mijenjali vlastita stajališta. Isti smo dan prezentirali rezultate kolaborativnog interdisciplinarnog istraživanja mjesta sjećanja na trauma, u kojima smo integrirali vlastita individualna istraživanja iz pozicija vlastitih struka tj. politologije, medijskih studija, psihologije, krajobrazne arhitekture, umjetničkog foto-istraživanja i likovne umjetnosti. Uz

vodstvo predstavnica Documente – Centra za suočavanje s prošlošću prošli smo radionicu u kojoj smo proučavali imaginarne prakse u prorađivanju nasilne prošlosti izrađujući različite likove koje smo identificirali s posjećenim mjestima.

Posljednji dan bio je rezerviran za posjet otoku Pagu na kojem je održan vođeni obilazak pod vodstvom docenta Gorana Anđlara sa studija krajobrazne arhitekture te umjetničkog asistenta Davora Konjikušića i profesora Darija Petkovića s Akademije dramskih umjetnosti koji su iskusni istraživači područja Slane, o kojoj su 2021. godine postavili izložbu u suradnji sa SNV-om. Kroz posjet smo se detaljno upoznali s poviješću nastanka koncentracijskog logora za vrijeme II svjetskog rata, uvjetima i posljedicama njegova rada te s istraživačkim tehnikama kojima su se autori koristili pri rekonstrukciji prostorne organizacije logora.

3.3. Izložba

Izložba *Mjesta sjećanja na kulturalne traume* vizualna je prezentacija dojmova proizašlih iz osmodnevnog studijskog putovanja interdisciplinarnog karaktera koje je obuhvatilo obilježena i neobilježena mjesta stradanja i kulturalne traume iz Drugog svjetskog rata i ratova 1990-ih. Svi dojmovi s putovanja prevedeni su kroz izražajna sredstva svojstvena svim sudionicima i njihovim akademskim disciplinama što je rezultiralo intrigantnom multimedijalnom izložbom i pokazalo kako i različite discipline mogu pronaći zajednički jezik te se ujediniti u cjelovitu kustosku koncepciju koja će privući pažnju akademske i šire javnosti. Izložba se održala u galeriji „Putolovac“, zagrebačkoj galeriji pod vodstvom Akademije likovnih umjetnosti, od 12. do 20. listopada. Izložbu su osmislili i postavili upravo studenti koji su izlagali. Kao što je već rečeno, izložba se sastojala od 6 komponenti – fotografija i skica napravljenih na putovanju, likovnog rada, kratkog filma, pisanih osvrti na postavljene fotografije te stavometra. Svaka od tih komponenti će u idućim potpoglavljima biti objašnjena riječima studenata koji su za njezinu izvedbu bili zaduženi, a bit će priložene fotografije i osvrti.

Fotografija 2. Prikaz fotografija i dijela stavometra na izložbi (autor: Šimun Bućan, ALU)

Fotografije 3 i 4. Vizura otvorenja izložbe (autor: Šimun Bućan, ALU)

3.3.1. Fotografije

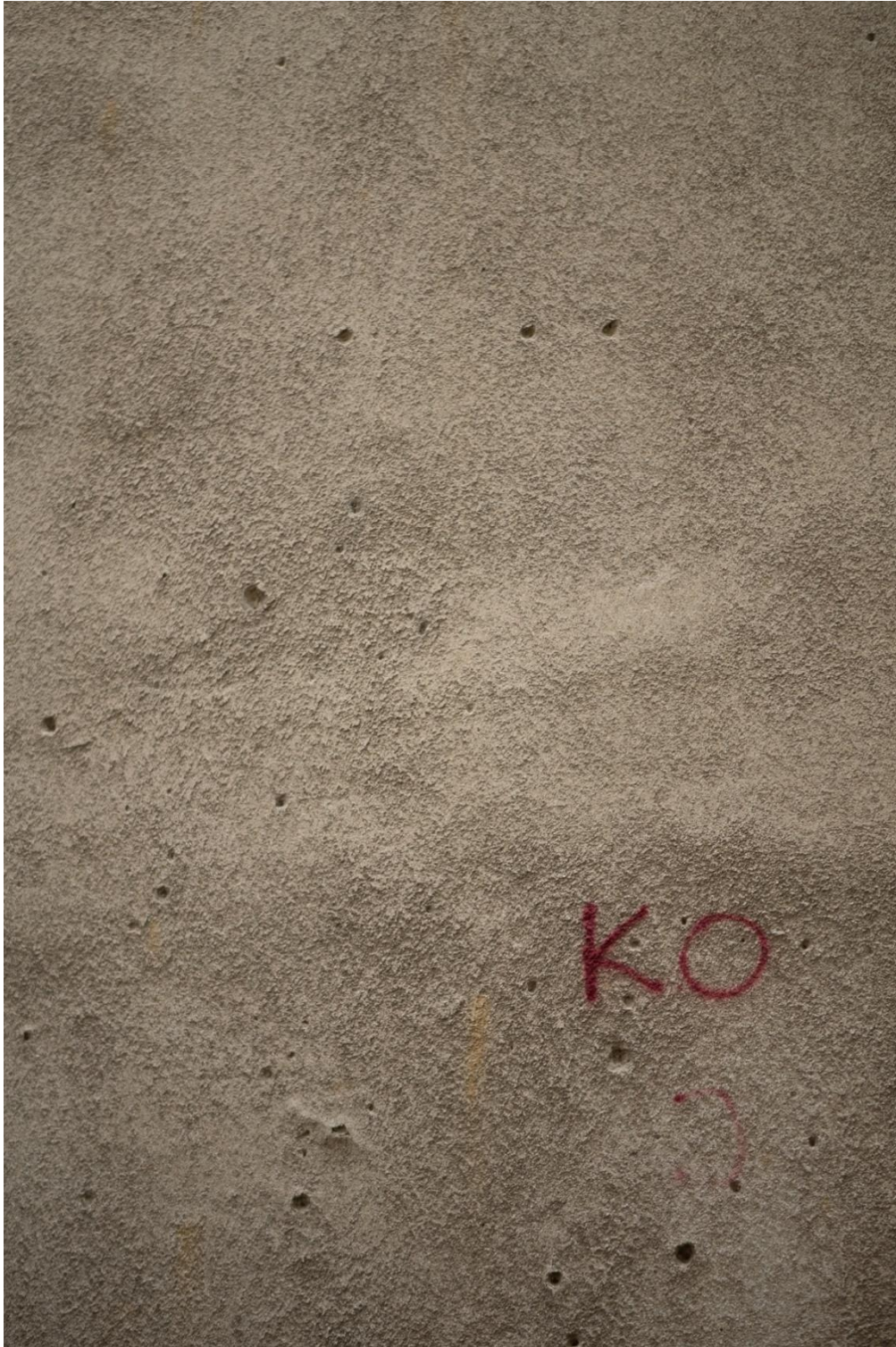
Fotografije su izraz umjetničkih impresija putovanja studenata Akademije dramske umjetnosti, smjera umjetnička fotografija – Svena Deranje, Inije Herenčić, Patrika Ivačića i Ivora Pondelaka. Svaki od autora je na sebi svojstven način zabilježio ono što ga se najviše dojmilo tijekom putovanja – pejzaže, portrete, detalje fasada, zidova, prirode.. kako bi se zabilježila atmosfera emotivno upečatljiv aspekti prostora pogođenog traumom. Ono što treba posebno istaknuti jest kako su te fotografije zapravo prikaz traume u njezinom najsirovijem obliku. Neke od fotografija su priložene na idućim stranicama.

Fotografija 5. Autorica: Inija Herenčić

Fotografija 6. Autor: Ivor Pondelak

Fotografija 7. Autor: Ivor Pondelak

Fotografija 8. Autor: Ivor Pondelak

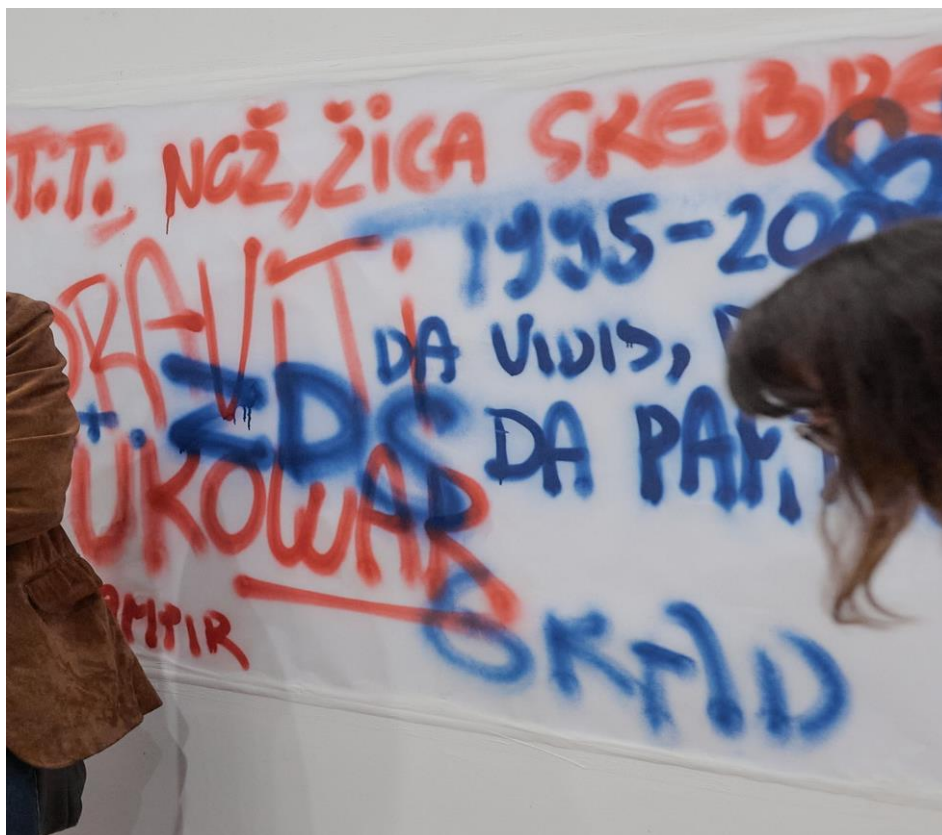
Fotografija 9. Autor: Patrik Ivačić

3.3.2. Osvrti

Imajući na umu napisano u prethodnom potpoglavlju, osvrti, koje su pisali studenti povijesti, politologije, novinarstva te koleg(ic)e iz Beograda – Suzanna Bučić, Tin Kovačević, Dajana Ivičić, Milorad Kondić, Amina Kurtić, Anja Pejović, Damjan Stanić, Senna Šimek i Dimitrije Vukadinović – predstavljaju jezični izraz proživljenog iz perspektive autora, ali i odgovor na neke od fotografija čime se postigla suradnja područja koja inače nisu pretjerano isprepletana te isticanje onog što je karakteristično za svako područje – umjetnici okom, a studenti društvenih i humanističkih znanosti glasom, odnosno pisanim izražavanjem. Sama zadaća osvrta je bila istovremeno informativna – uputiti posjetitelje izložbe na to što se nalazi na fotografijama i koja je pozadinska priča – te poetična jer je kroz tu formu studentima dana određena sloboda da se izraze i kanaliziraju ono što se oblikovalo u mjesecima koji su prethodili. Osvrti su priloženi na kraju rada.

3.3.3. Likovni rad

Likovni rad naziva „Obilježeni“ izradila je Nika Vrbica, studentica preddiplomskog studija slikarstva na Akademije likovnih umjetnosti koristeći se tehnikom akrilnog spreja na papiru. Rad je izrađen u samoj galeriji te je dimenzija 5m x 1,5m. Prilikom putovanja i istraživanja mjesta koje nose težinu kulturne traume autorica je primijetila leitmotiv skarifikacije zahvaćenih područja – skarifikacije u obliku grafitiranja nebrojenih fasada ekstremnim stavovima jedne, druge ili treće strane. Iz pozicije aktera grafitiranja, osjećaj pripadnosti nekoj skupini formiranoj u polarnoj oporbi prema “onoj drugoj”, pozitivan je čin koji jača zajednicu. Riječ je o svojevrsnom ujedinjenju u mržnji i jačanju kolektivnog identiteta, naročito kada grafiti izražavaju tvrdnje koje predstavljaju identifikaciju sa zločinima počinjene u ime vlastite nacije. Čime rezultira takav način obilježavanja obljetnice traume? Kako nastaviti dalje u bolje sutra koje ne vodi ratu ako podsjetnici bijesa aktivno prate svakodnevnice? – neka su od pitanja koja se nameću.

Fotografija 10. Isječak likovnog rada postavljenog na izložbi (autor: Šimun Bućan, ALU)

3.3.4. Skice

Krajobraz u svojoj osnovi čini skup svih sastavnica nekog prostora u konačnu složenu cjelinu koju možemo percipirati. Te sastavnice mogu biti geomorfološki i prirodni objekti (reljef, vodeni elementi, staništa) ili sastavnice nastale utjecajem čovjeka (putevi, građevine, povijesni objekti, namjena zemljišta). Ipak, neizostavna sastavnica krajobraza je i kultura i svi oni opipljivi i neopipljivi etnološko-antropološki atributi koje društvo razvija na nekom prostoru (običaji, vjerovanja, nematerijalna i materijalna baština, jezik, umjetnost, sjećanja i duh mjesta, i brojni drugi). Duh mjesta (*genius loci*) možemo opisati kao neopipljivi značaj kojeg neki prostor posjeduje, a koji je građen od njegovih inherentnih i kulturnih vrijednosti, pripisanih od strane čovjeka. Osim oblikovanja memorije kolektiva ili pojedinca, trauma kao kulturna sastavnica utječe i na formiranje neposrednog i okolnog krajobraza u kojemu se odvija. Ona može oblikovati prostor konkretno i strukturno (npr. građeni ili prirodni elementi u krajobrazu preostali iz vremena ratnog traumatskog događaja - logori, stražarnice, vojni i ratni objekti, ostale strukture; elementi uneseni

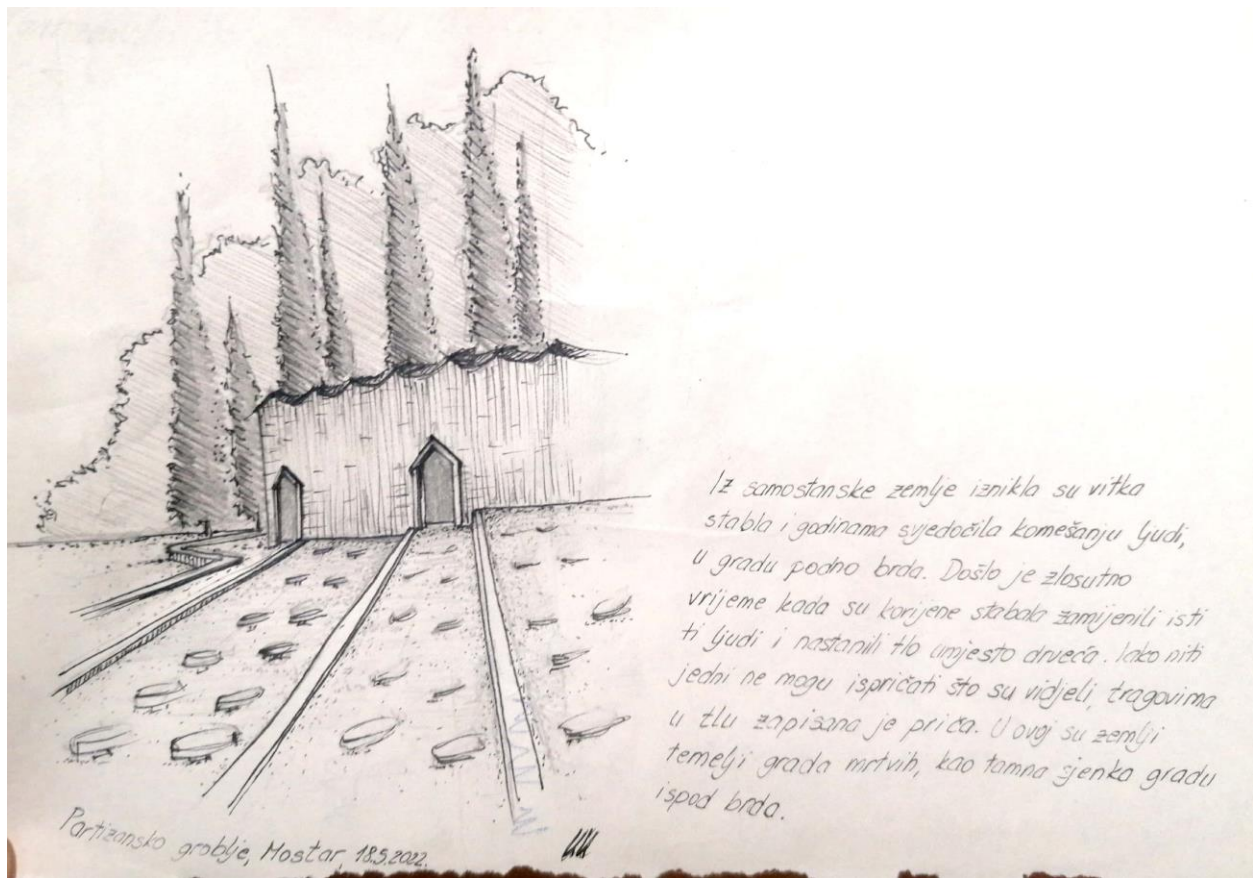
nakon traumatskog događaja - groblja, spomenici i spomen područja, memorijalni centri), ali i doživljajno kroz percipiranje subjektivno-pojedinčevog i/ili kolektivno-društvenog metafizičkog osjećaja i duha nekog mjesta.

Krajobrazna arhitektura kao znanstveno-umjetnička disciplina svojim analitičkim metodama, mogućnošću sintetiziranja brojnih inputa u prostoru, ali i s dodatkom umjetničkog senzibiliteta, ima mogućnost percipirati cjelovitu interpretacijsku sliku prostora tako da u međudnos s događajem i posljedicama traume dovodi i prostor u kojem se ona odvila. Neke od metoda kojima krajobrazna arhitektura može analizirati i sintetizirati prostor jesu korištenje GIS programa i skiciranje.

Geoinformacijski sustav (GIS) je složen računalno-geografski sustav koji omogućuje pohranu i analizu prostornih, geografskih informacija koje su georeferencirane tj. dobivaju svoj točan prostorni smještaj (koordinate) u Gauss-Krügerovoj projekciji, u rasterskom formatu poligona, ili vektorskom formatu točki ili linija. Tako možemo skupljati različite podatke o krajobrazu (reljef, biljni pokrov, izgrađeni objekti, povijesni objekti i ostalo) koji su izvedeni iz brojnih stručnih tematskih karata (poput geologije, pedologije, namjene zemljišta i sl.) ili ostalih podloga (digitalni ortofoto snimci od 1968. godine do danas, povijesne karte, topografske karte, katastar i sl.). Modeli, tj. karte producirane pomoću GIS-a predstavljaju simulaciju stvarnog prostora te služe prvenstveno za njegovo razumijevanje i iščitavanje velikog broja prostornih informacija u cjelini. Takve podatke možemo preklapati, analizirati i, zajedno s terenskim obilaskom, pokušati rekonstruirati procese i zbivanja u krajobrazu. Sve to u konačnici može poslužiti kao podloga za interpretaciju i otvaranje novih smjerova diskursa o događajima koji se odvijaju u prostoru. Naime, ovakvom analizom i sintezom informacija moguće je zaključiti kako su područja logora Slana ili logora Jasenovac bili strateški pozicionirani, upravo zbog svojstava krajobraza koji je bio pogodan provedbu određenih ideja (npr. zbog nepreglednosti, neprohodnosti, napuštenosti, surovosti terena itd.).

Skiciranje omogućava interakciju između ruke i mozga; između strukturnog crtanja samog po sebi i analitičko-kognitivnog procesa koji se odvija paralelno s crtanjem. Osim toga, skiciranje omogućava tzv. vizualno razmišljanje tj. povezivanje objektivnih vizualnih struktura u prostoru s kognitivno-doživljajnom percepcijom prostora te tako pogoduje razvijanju novih spoznaja o prostoru te uočavanju onoga što na prvu nužno ne spoznajemo. Takvo cjelovito sagledavanje može

pridonijeti smislenijoj interpretaciji, obilježavanju i ophođenju s prostorima traume, posebno u interdisciplinarnim suradnjama i diskursima poput ovog gdje se potiče druge aktere (iz društveno-humanističkih disciplina) na percipiranje prostora kao integralne sastavnice traume, a ne na traumatski događaj kao izolirani društveni entitet. S obzirom na ograničenost vremena i opsežnost tema, predstavnici studija krajobrazne arhitekture na ovom putovanju nisu koristili GIS metodu, već su imali ulogu objektivnog opažača koji analitički sagledava odnos traume i krajobraza u kojemu je ona formirana. U objektivno opažanje unijeli su i subjektivne doživljaje koje ti prostori pobuđuju te ostala društveno-humanistička promišljanja na koja su ukazali studenti drugih studija. Cjelokupni doživljaj krajobraza traume prenijeli su kroz različite pristupe skiciranju, a osim toga i sudjelujući u raspravi s ostalima čime su poticali na promišljanje o traumi i njenom obilježavanju kroz kontekst prostora: spomen-područja Partizanskog groblja u Mostaru, spomen-područja Jasenovac i njegova cjelokupnog krajobraza, krajobraza logora Slana, krajobraza gradova Sarajeva i Vukovara, krajobraza naselja Srebrenice i njegova (ne)obilježena spomen-područja – rezultat su skice koje su prikazane na izložbi.

Iz samostanske zemlje iznikla su vitka
stabla i godinama svjedočila komešanju ljudi,
u gradu podno brda. Došlo je zlosutno
vrijeme kada su korijene stabala zamijenili isti
ti ljudi i nastanili tlo umjesto drveta. Iako niti
jedni ne mogu ispričati što su vidjeli, tragovima
u tlu zapisana je priča. U ovoj su zemlji
temelji grada mrtvih, kao tamna sjenka gradu
ispod brda.

Partizansko groblje, Mostar, 18.5.2022.

Skica 1. Autorica: Kristina Komšo

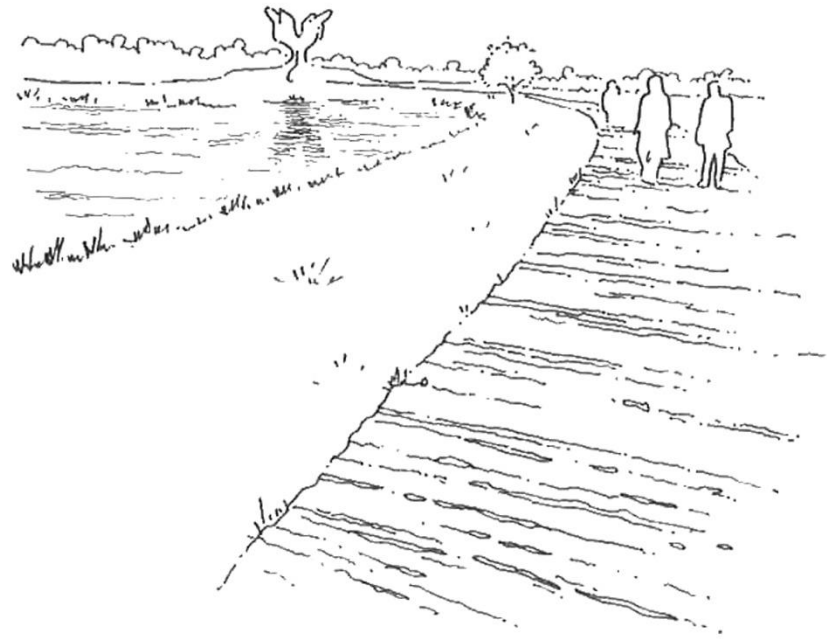

"Sve što je ostalo od mog prvobitnog obećanja
je da se bivši grad mrtvih i bivši
grad živih ipak gledaju, ali
sada praznim, crnim
izgorenim očima."

Partizansko groblje,
Mestar, 18.5.2022
UK

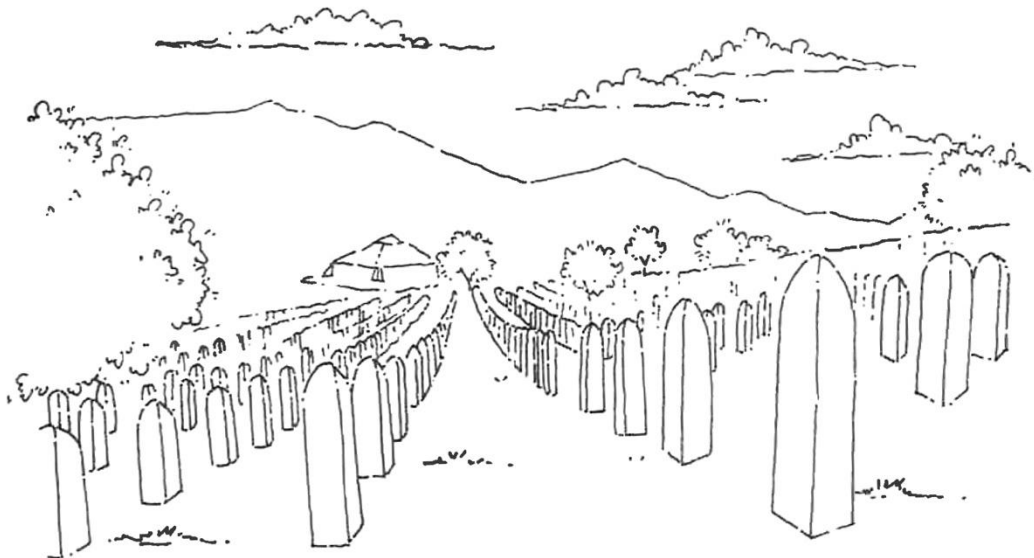
-BB

Skica 2. Autorica: Kristina Komšo

prostorni prikaz šetnice do monumentalnog spomenika
Kamenog cvijeta Bogdana Bogdanovića, Jasenovac
Adriana Šišul

Skica 3. Autorica: Adriana Šišul

prostorni prikaz Memorijalnog centra Srebrenica
Adriana Šišul

Skica 4. Autorica: Adriana Šišul

3.3.5. Stavometar

Na izložbi je bio postavljen i stavometar, koji je imao za cilj potaknuti posjetitelje izložbe na razmišljanje putem na zidu ispisanih triju kontroverznih i provokativnih vrijednosnih tvrdnje:

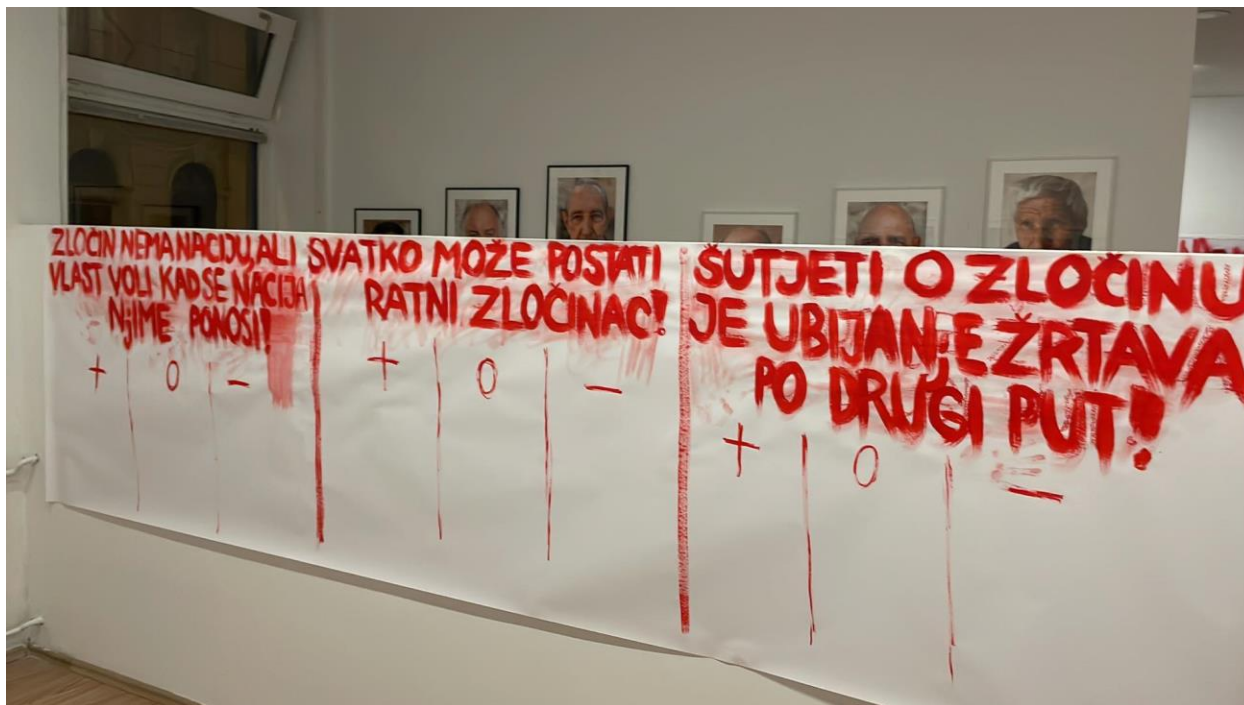
- a. „Zločin nema naciju, ali vlast voli kad se nacija njime ponosi“;
- b. „Svatko može postati ratni zločinac“;
- c. „Šutjeti o zločinu je ubijanje žrtava po drugi put!“.

Ispod njih je ostavljen prostor koji je podijeljen na +, 0 i -, odnosno na dio koji iskazuje neutralnost, slaganje ili neslaganje s navedenim tvrdnjama. Pokraj zida na kojem su rečenice postavljene bile su pripremljene naljepnice koje su onda posjetitelji stavljali ovisno o tome kakav je njihov stav bio prema navedenim tvrdnjama. Time se postigao interaktivan moment izložbe, odnosno sami posjetitelji su sudjelovali u kreiranju izložka. Osim toga, stavometar je zapravo predstavljao

svojevrsni *vox populi*, odnosno rezultate su studenti s profesorima nakon izložbe komentirali i donosili zaključke.

Fotografija 11. Izrada stavometra na izložbi (autor: Šimun Bućan, ALU)

Fotografija 12. Prikaz postavljenog stavometra (autor: Šimun Bućan, ALU)

3.4. Dokumentarni film

Dokumentarni film „Tragovima traume“ autora Ivana Validžića i Karmen Levar vodi nas na interdisciplinarno i međunarodno studentsko putovanje. Traume postjugoslavenskih država obrađene su na mnoge načine, no element novoga, kojega donosi ovaj dokumentarni film, jest studentska perspektiva generacija rođenih nakon završetka ratova u 1990-ima. U dokumentarnom filmu koračamo Jasenovcem, Vukovarom, Srebrenicom, Sarajevom, Mostarom, Dubrovnikom te naposljetku uvalom Slanom na otoku Pagu. Upoznajemo mnoge ljude, neki se prisjećaju osobnih iskustava a drugi, kao i mi, proučavaju našu prošlost koju ni danas ne doživljavamo kao povijest.

Film započinje pjesmom „San o moru“, koja oslikava život u koncentracijskom logou Jasenovac i uvodi nas u tematiku priče koju smo proživjeli na putovanju. U načinu izlaganja događaja u filmu vidljiv je dokumentaristički pristup u kojemu gotovo da nema naracije spikera ili novinara, već se dinamika filma postiže ispreplitanjem razgovora studenata, profesora, kustosa muzeja i ljudi koji su s nama odlučili podijeliti svoja iskustva. Intervjui na stvarnim lokacijama odražavaju emociju mjesta na kojem smo se našli i atmosfere koju smo ondje osjećali. Osjećaju stvarnog vremena doprinosi i kamera u pokretu, drhtaji kadrova, hod kroz prostorije ali i statični kadrovi koji su nam

se kao takvi usjekli u pamćenje. Film „Tragovima traume“ svojom tematikom spada u post-ratni dokumentarni film, koji objedinjuje elemente socijalnog i političkog dokumentarnog filma. Od neizmjerne važnosti su i perspektive studenata politologije i novinarstva, likovnih i dramskih umjetnosti i krajobrazne arhitekture. Svaki pojedinačno proživljava ovu priču na sebi svojstven način, saznaje nove stvari o događajima za koje smo bili uvjereni da smo čuli gotovo svaki kut priče. Studenti iz Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine međusobno razgovaraju o stvarima koje bi izvan ovih uvjeta vjerojatno bile tabu. Upravo taj razgovor redatelji prepoznaju kao najdragocjeniji materijal kao ono nešto novo i neizrečeno u filmovima koji se bave ovom tematikom. Ono nešto što je ovo naše putovanje učinilo posebnim i što nas je tragovima traume vodilo ka pogledu prema budućnosti. Neke scene iz filma su prikazane u nešto kraćoj formi (5-minutni film) na samoj izložbi kako bi posjetitelji mogli dobiti dinamičniji dojam o onome što je posjećeno i proživljeno.

Fotografija 13. Isječak iz dokumentarnog filma

Fotografija 14. Isječak iz dokumentarnog filma

Fotografija 15. Isječak iz dokumentarnog filma

4. Zaključak – ishodi i značaj projekta

Izložbu su popratili medijski portali *Novosti*⁶ te *Historiografija.hr*⁷, a posjetilo ju je stotinjak ljudi. Ona je, osim za one koji su imali prvi put vidjeli rezultate zajedničkog rada, služila i kao mjesto ponovnog susreta studenata i profesora koji, imajući na umu različite fakultete koje pohađaju/predaju na njima, ali i različite države u kojima žive, nisu imali puno prilika za reminiscenciju nad proživljenim. Osim toga, izložba je poslužila i kao svojevrsna platforma na kojoj su započeti dogovori s novim akterima – organizacijama, studentima i profesorima – koji će ove godine, u svibnju 2023. imati priliku otisnuti se na slični put.

Jedino što se iz svega gore može zaključiti jest kako ovaj projekt ima velikog potencijala i može biti i jest od enormnog značaja za studentsku i akademsku zajednicu te generalno za mlade naraštaje.

Interdisciplinarnost projekta koja je obuhvatila najrazličitija područja, od političke znanosti, psihologije i povijesti do krajobrazne arhitekture i likovne i dramske umjetnosti pokazala je kako se ne treba nužno držati strogih okvira svog područja kako bi se postigle velike i uspješne stvari. Interdisciplinarnost je studentima i studenticama ovog projekta pomogla da se povežu i razmijene kako svoje poglede na svijet, tako i poglede svoje struke. Možda još bitnije dopustila im je da uče jedni od drugih i otvaraju se novim znanjima, iskustvima i pogledima na svijet. Međunarodna partnerstva kao i međusektorska suradnja projekta, posebice s neprofitnim organizacijama u lokalnoj zajednici također je omogućila razmjenu ideja, znanja i dobrih praksi, a studentima ponudila nove načine istraživanja, propitivanja i utvrđivanja povijesnih činjenica putem pristupa vrijednim arhivima te im pomogla da se uključe u lokalnu zajednicu i vide koliko ista zna i razumije.

Nadalje, značaj projekta nadilazi njegov neposredni domet budući da je Hrvatska ove godine preuzela jednogodišnje predsjedanje Međunarodnim savezom za sjećanje na Holokaust (IHRA), stoga projekt predstavlja jedan oblik zalaganja Republike Hrvatske za borbu protiv antisemitizma, negiranja i iskrivljavanja Holokausta. Iz ovog razloga posebno vjerujemo da je projekt ključan u edukaciji novih generacija o Holokaustu kao egzemplarnoj kulturnoj traumi, Drugom svjetskom

⁶ https://www.portalnovosti.com/proslost-videna-buducnoscu?fbclid=IwAR1o1j_Je_KJKhYvel_KKcG4h9exoAUeGyLp11XSOMZ-L_252SsGdOE0ugU

⁷ <http://historiografija.hr/?p=32964>

ratu i opasnostima antisemitizma, antiromskog rasizma, mnogobrojnih međusobnih predrasuda utemeljenih na ratovima iz 1990.-ih, iskrivljavanju istine i potrebe suočavanja s ratnom prošlošću i njenim posljedicama. Hrvatska vlada već je poduzela korake u borbi protiv poricanja i iskrivljavanja Holokausta, a projekt vrijedno doprinosi tome cilju.

Sam projekt naglašava važnost organiziranja nastave, projekata i sl. koji bi se bavili kulturnom traumom kao temom te kulturom sjećanja jer ne možemo dopustiti da sjećanja na te događaje, mjesta koja su zahvatila i ljude koji su bili dio toga izbljede ili još gore, namjerno se izbrišu te iz toga razloga nove generacije moramo podučavati da znaju bolje.

Da citiramo Olega Mandića, Hrvata za kojim su se zatvorila vrata Auschwitzta:

„Klonim se revolucionarnih obećanja. Prezentiram im (mladima u srednjim školama) životne situacije i iskustva i kako iste iskoristiti ili prevazići. Posebnu pažnju polažem na isticanje važnosti etičkih i moralnih vrijednosti za kvalitetno življenje, a koje su stjecajem niza okolnosti u suvremenom društvu sramotno devalvirale. Razumiju kad im kažem da se grozim rečenice koju mnogi kao papige ponavljaju pri raznim komemoracijama: ”Činimo to da se ne bi zaboravilo i ne daj, Bože, ikada ponovilo!” Pogledamo li oko nas – koliko su se puta ponovili samo Auschwitz i genocid u zadnjih 70 godina. Jugoslavija, Afrika, Južna Amerika...samo su blagi primjeri toga. Davno sam izgubio vjeru u razboritost čovjeka, ali uporno i dalje pronosim istinu o Auschwitzu. Jer smatram da ako samo jedan takav eksces bude izbjegnuto mojom aktivnošću – isplatilo se desetljećima ulagati u to. Nešto manje mladi razumiju priču o moralnim i etičkim vrijednostima. Previše su indoktrinirani poraznim primjerima svakidašnjice, pa će valjati, želimo li izaći iz moralnog gliba, puno aktivnije uključiti se u taj projekt“ (autograf.hr, 2014: 1)⁸

⁸ Oleg Mandić: "Imao sam prekrasan život zahvaljujući Auschwitzu" | autograf.hr – Pristupljeno 18.4.2023.

Fotografija 16. Ponovni susreti studenata na izložbi (autor: Šimun Bućan, ALU)

Sažetak

U razdoblju od nekoliko mjeseca, tim studenata je sa svojim mentorima iz različitih područja kreirao interdisciplinarni projekt naziva „Mjesta sjećanja na kulturalne traume“ koji je inspiriran kolegijem „Kulturalna trauma i politike pamćenja“ u sklopu diplomskog studija politologije i novinarstva na Fakultetu političkih znanosti te studijskim putovanjem na koje su polaznici kolegija išli u svibnju 2022. godine. Rezultat projekta je izložba interdisciplinarnog karaktera koju su zajednički osmislili studenti i mentori, a koja se sastojala od nekoliko vrsta izložaka, ovisno o području studiranja autora. Režiran je i dokumentarni film „Tragovima traume“ uz pomoć Televizije Student koji prati osmodnevno putovanje i bilježi studentske osvrte na viđeno. Sama svrha projekta bila je pozabaviti se i prezentirati različite traumatske događaje iz Drugog svjetskog rata i ratova na području bivše Jugoslavije, odnosno mjesta sjećanja na njih koja su studenti imali priliku posjetiti.

Ključne riječi: kulturalna trauma, politike pamćenja, interdisciplinarnost

Summary:

Over a period of several months, a team of students and their mentors from different fields created an interdisciplinary project called „Places of remembering cultural traumas“ which was inspired by the course "Cultural trauma and politics of memory" as part of the graduate study of political science and journalism at the Faculty of Political Sciences and the field trip that the course participants went on in May 2022. The result of the project was an interdisciplinary exhibition which was jointly designed by students and their mentors, and which consisted of several types of exhibits, depending on the author's field of study. The documentary film "Traces of trauma" was also made with the help of Televizija Student, which follows the eight-day trip and records the students' reflections on what they saw. The very purpose of the project was to deal with various traumatic events from the Second World War and the wars that happened on the territory of the former Yugoslavia, i.e. the places of memory that the students had the opportunity to visit.

Key words: cultural trauma, politics of memory, interdisciplinarity

I nakon svega trag ostaje,
bio on posljednji komad uništenog spomenika,
priča utkana u sjećanja sinova preostalih ili cvijet krvlju napojen,
zemlja pamti kada povijest zaboravlja.

Oni koji se srame djela svojih,
brisati mogu svaki trag,
promijeniti svaku priču,
srušiti svaki spomenik,
ali zvjerstva njihova zaboravljena biti neće.

I kad posljednji kamen na spomen taj
stršao bude, proći će netko, stati i vidjeti.
Vidjeti posljednji trag patnje naroda jednog, trag na povijest čemerom okaljanu.

Možda ga priče nisu nanijele na taj put,
ali stati će on, vidjeti, osjetiti i znati, jer trauma ta utkana ostaje u krvlju našoj.

Dajana Ivičić

Logor Slana mjesto je savršenog oksimorona. Ono u čovjeku, nužno, izaziva divljenje jer, uistinu je fascinantno što sve priroda može stvoriti. Ali, s druge strane, jednom kada se čovjek upozna s mračnom prošlošću tom bogomdanog mjesta i njegove funkcije ustaškog logora, tada je osjećaj koji obuzima tijelo, zasigurno, gađenje.

Logor Slana mjesto je predivne nelagode, božanstvene sramote, uzvišene grozote. Riječ je o spoju potpuno nespojivih emocija i iskustvenih momenata jedinstvenih za mjesto karakteristično po svojoj ondašnjoj otuđenosti monstruoznom prenamjenom funkcionalnosti prostora, ali i po današnjoj zaboravljenosti vlastite otuđenosti u opetovanom procesu bijega od grozomorne prošlosti.

Nijedna fotografija ne može, u potpunosti, dočarati svu kompleksnost i slojevitost ovog krhkog, a ubojitog prostora. Otrovnost Logora Slana prenesena na fotografiju prestaje biti otrovna i, oslobođena (povijesnog) konteksta, manifestira se isključivo kao predivna čarolija jer, da zaključimo riječima Gibonijeve uspješnice, „lažu fotografije, ja se drukčije ovih slika sjećam“.

Damjan Stanić

U grbu našeg patriotizma nalazi se lik suzdržane, konzistentne i nijeme nacije koja nedopušteno ponašanje tolerira, govori o svojim nedjelima bez srama i ponekad, ako priliči, ih i uzdiže. Logor Slana jedna je od mnogih instanci u našoj povijesti koja potvrđuje ideju da nas povijest uči da su ljudska bića repetitivna u svojim greškama i oskudna u replikaciji uspjeha.

U trenutku kada zatočnici stižu na Slanu, nema ničega osim golog kamenja. U tako radikalnom krajobrazu, zatočnici na Slani i u Metajni bili su okruženi isključivo smrću. Ovdje nema ni doma ni zakona. Samo postojanje je grijeh, a misli su im prisiljene na šutnju. Doličnost održavanja ljudske dostojnosti postaje nepoznanica mnogim žrtvama.

Jedan od zatočenika, Joža Balaž, daje svjedočanstvo o uvjetima hrane:

Tamo, kuda smo se svi morali ići kupati, židovska djeca su odnosile otpatke iz ustaške kuhinje da izliju u more. Kada su to izlili, tada su se na te otpatke bacili i hvatali taj otpad u ručice i gutali. Oglodane kore od lubenica bile su za njih neopisiva poslastica...I mi smo bili beskrajno gladni, ali smo imali svijest i ponos, što jadna djeca nisu mogla imati. To je za ustaše bio bajan prizor, tako da su te događaje slikali sebi za uspomenu.

Svaka nova generacija nesvjesno dopušta nastavak stava da je neznanje blagoslov. No, potpuni trulež ljudske inovativnosti koji se odvio u logorima Slane i Metajne ne smije biti zaboravljen. Žrtve i njihova borba za opstankom, za očuvanjem ljudske dostojnosti u takvim uvjetima ne smiju biti zaboravljeni.

Suzanna Bučić

Teško je zamisliti svu surovost ovog mjesta prije nego što ga se posjeti. Više je dimenzija te surovosti. Surova su brutalna, masovna i sustavna ubojstva počinjena na ovom mjestu. Surovo je i snažno sunce koje boravak na ovom mjestu čini teško podnošljivim, čak i tijekom proljetnih dana. Surova je i vrućina čiji efekt dodatno pojačava ugrijalo kamenje i nedostatak hlada. Surov je i krajolik teško prohodnog krškog reljefa. Baš takav je sjajna kulisa surovog mučenja. Pravi vražji otok. Udaljen od onog geografskog Vražjeg otoka u Francuskoj Gvajani preko pola dana leta. Iako geografski različiti, surovost krajolika na oba otoka bila je dobar asistent zločinu. Pored zločina, sunca, vrućine i krajolika, surov je ovdje i odnos prema žrtvama. Surovo je vidljivo mjesto na kojem je nekada stajala spomen ploča žrtvama logora. Surovo je i to što je danas više nema tamo. Surovo je nepoznavanje povijest ovog mjesta. To nepoznavanje onda počesto rezultira sportsko-rekreacijskim sadržajima na ovom surovom mjestu. Surovo je danas i živjeti tako blizu mjestu masovnog stradanja ne znajući, namjerno ili slučajno, o tom mjestu baš ništa. To u konačnici reflektira stvarni odnos društva prema tom mjestu. I on je surov.

Milorad Kondić

Kroz putovanje uvidjeli smo što čovjek može učiniti čovjeku. Kako mržnja prema svojim susjedima dovodi do velikih tragedija. Rat je surov, grub i nemilosrdan. Posjećivanje memorijalnih centara u meni je stvaralo osjećaj nelagode i tjeskobe. Prikazi onoga čega je rat, tj. čovjek sposoban učiniti teški su za vidjeti i doživjeti. Drugačiji je osjećaj slušati o zločinima i uistinu biti na mjestu gdje su se ti zločini događali. Tek s dolaskom na lokaciju može se uvidjeti stvarna slika. Biti uživo na lokacijama zločina čini to o čemu najčešće samo pričamo stvarnim. Pogled na masovnu grobnicu ili ploču s imenima svih poginulih daje ti pravu sliku situacije i prikazuje samu masovnost zločina. To se najbolje vidi na primjeru broja žrtava, sam broj nam ne predstavlja neko značenje sve dok ga ne vizualiziramo. Upravo zato smatram da je korisno posjetiti te lokacije, upoznat se i vidjeti do čega rat i mržnja mogu dovesti. Nakon svega toga treba imati na umu da se takvi događaji ne smiju više ponoviti.

Dimitrije Vukadinović

Poljoprivredno dobro „Ovčara“ kod Vukovara – mjesto velikog stradanja i jedan od najvećih zločina u Domovinskom ratu. Samo do prije nekoliko mjeseci, ovo mjesto bi za mene bila potpuna nepoznanica. Toliko je bilo strano da nije imalo potencijal izazvati nijednu senzaciju- čista ravnodušnost. U suprotnosti s time, „svi“ mi (pripadnici srpskog naroda) znamo šta je Vukovar, iako ga se, iskreno govoreći, nerado i sjećamo. Vukovar izaziva lavinu osjećanja. Povišena frekvencija u govoru, bijes i na kraju muk! Tako bi počinjao i završavao se svaki razgovor koji bih vodila na tu temu. Shodno tome, Ovčara je ostala u sijenci, neznanju i strahu od otkrivanja neželjenog!

Međutim, to se u jednom danu promijenilo. Najednom sam se zatekla baš na tom mjestu, pet kilometara jugoistočno od Vukovara- farma Ovčara. Nesigurnost i tjeskoba su vladale u meni, kao da sam u tom trenutku ponijela sav teret onoga što su zločinci počinili. S jedne strane, u svom iskustvu imate pregršt teorija kojima se diskredituje patnja hrvatskog naroda, dok s druge strane, suočavate se sa činjenicom da su pripadnici vašeg naroda počinili strašne zločine. S knedlom u grlu, ispitivala sam svaki kutak Memorijalnog centra. Tražila sam skrivene znake, neka objašnjenja za tako surova ponašanja. Pitala sam se kako se to dogodilo i zbog čega su u mojoj zemlji izabrali da mi to ne ispričaju. Jesu li se uplašili da ću zamrzjeti sopstvenu zemlju ili je i njih neko slagao da se to nije dogodilo?

Osjetila sam se kao da imamo poveze preko očiju, koji determinišu na koji način ćemo živjeti našu stvarnost. Možemo li ih se osloboditi i suočiti sa neizvjesnim i neprijatnim kako nam se to ponovo ne bi dogodilo?

Anja Pejović

U sarajevskom svijetu moguće je susresti skoro 300 tisuća različitih gradskih atoma: oni jadni i bogati, romantični i nostalgичni, jedri i bolesni, djeca i penzioneri, vjernici i nevjernici, bordo i plavi... I da se ne lažemo, tu priči nije kraj. To je tek početak priče o gradu koji je danas simbol svjetlosti i nade, početka i hrabrosti, simbol da tolerancija i zajedništvo mogu pobijediti. Samim time što više ne predstavlja prijetnju i sliku destrukcije, simbol je otpora na kontrolu i nemilost te se okrenuo sreći. U takvim situacijama je lako ponuditi suosjećanje i oprost, što tjera misli iz prošlosti u sadašnjost. Grad Sarajevo, iliti Europski Jeruzalem, je uostalom današnji narativ za suočavanje novih želja i nastanka, starih težnji i napora. Ne treba poricati činjenicu da grad ima na stotine mana, niti da će ponovno oživjeti stari olimpijski duh, ali dok god je živahan i dok god ima smisla sanjati, ne da će biti isto kao prije – jer neće – već će biti bolje. Povodom Dana obilježavanja opsade (1992.-1995.) 5-oga je travnja građanima Sarajeva poklonjena pjesma da uz muziku u ovo vrijeme strpljenja i borbe podijele emociju. "Teško da se može k'o na me naljutit', nit' sebilj pomaknut' nit' Miljacku zamutit'. teško da se može k'o na me naljutit', odu-dođu ja sve ljepši, Sarajevo me zovu."

Amina Kurtić

Sretno djetinjstvo i mirna starost dolaze u doticaj na navedenoj fotografiji. Baščaršiji, šarenoj i prepunoj ljudi, ne nedostaje ovakvih prizora – prizora ljudi koji vrijeme koje im je dato provode bilo u rutini, bilo na turističkom ili poslovnom izletu, neprekinuto bilo kakvim nemirima. Pa ipak, ne moramo zaviriti daleko u prošlost kako bismo saznali da nemira na ovom mjestu nikad nije bilo. Baščaršija, na ovoj slici živo i užurbano mjesto, od travnja 1992. do veljače 1996. godine bila je, kao i ostatak Sarajeva po opsadom, upravo suprotno; pusto mjesto pod konstantnim okom snajperista i za svakog prolaznika – potencijalno stratište.

Brojnih je sretnih djetinjstava i mirnih starosti nasilno oduzeto. Ipak, to ne znači da povremeno, čak i u najcrnijim trenucima, na površinu nije izvirio dječji smijeh i želja za srećom koja bi se u mirnodopskim okolnostima podrazumijevala.

Za nas prolaznike ostaju mjesta sjećanja poput Muzeja ratnog djetinjstva, koja nas podsjećaju da mjesta poput ovdje prikazanog ne predstavljaju uvijek svakodnevicu – nekad ona postaje podrum, sklonište ili neka daleka zemlja. Unatoč okolnostima, ova su mjesta nerijetko bila male enklave sreće za one najmlađe. Na ovo nam ukazuju brojni eksponati: dječje igračke, slikovnice, čitanke. Naš je zadatak stoga da ne dopustimo da sreća postane iznimka već da javno pokaže svoje lice, kao što ga pokazuje svakodnevno upravo na Baščaršiji.

Tin Kovačević

Može li išta doista organski izrasti i razvijati se na prostorima koji su u ratu svedeni na puki teritorij koji valja manijakalno osvojiti, a stanovništvo na gotovo amorfnu masu čija je definirajuća značajka nacionalni identitet zbog kojeg ga je opravdano humano preseliti ili bezumno istrijebiti? Kako očekivati da gradovi i sela čije je društveno tkivo uništeno u ratu ponovno zažive kad je njihova osnovna jedinica – ljudi koji te zajednice sačinjavaju – nepovratno nestala? Kako piše Branko Sekulić, kroz intenciju uništenja drugoga, iscrtava se putanja vlastite propasti – obrazac koji je tako lako uočljiv na području bivše Jugoslavije. Stoga, mora nam biti jasno kako etnonacionalističke bitke nikad nikome zaista ne donose pobjedu već nas sve ostavljaju bespomoćnima i nokautiranima, ali svoju besmislenost prikrivaju pod egidom nacionalnog ponosa i spremnosti na žrtvu u ime viših ideala koji to nikad nisu.

Senna Šimek